

Joan Ferrer i Godoy

El Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses: estat de la qüestió, història arxivística i context de producció

ABSTRACT In 1917, Josep Masdeu, the monastery archivist of Sant Joan de les Abadesses, identified four songs written down in some blank spaces of a paper-based notarial book of the village. In 1935, Higiní Anglès, a musicologist of recognized prestige, made them public and since then, they comprise the songbook of Sant Joan de les Abadesses, the unique troubadour catalogue in Catalonia including both the text of the songs and their equivalent musical notation to be performed. From that moment on, the manuscript has been studied in many occasions from a linguistic and musical point of view. The manuscript, currently preserved at the National Library of Catalonia, includes some other text passages of legal topics which we analyse in depth because they delimit the exact chronological period of the song writings. Our study, therefore, has been focused on three main purposes. In the first place, we revise the contributions made so far regarding the description of the document. Next, we build up the archivist history of the manuscript, from the moment it was discovered until it was deposited in the library mentioned above. Finally, we frame the overall context of the songbook production based on the extraliterary and extramusical texts.

KEYWORDS Troubadour songs, Medieval manuscripts, Medieval songbook, Sant Joan de les Abadesses Archive, Court books, Notarial - History.

➤ 1. Introducció¹

L'anomenat Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses (Cançoner, a partir d'ara) és un dels documents més estudiats de tots els que tenen l'origen o fan referència al monestir de Sant Joan de les Abadesses. Aquest cenobi està situat al Prepirineu gironí i va ser fundat al darrer terç del segle IX per iniciativa dels comtes de Barcelona Guifré I i Guinedella, la seva esposa. El conjunt monàstic va edificar-se vora el riu Ter, que travessa la vall de Sant Joan de llevant a ponent. L'església va ser consagrada el 24 de juny del 887 per Gotmar, bisbe de Vic. A partir d'aleshores, una comunitat benedictina femenina va regir la institució: Emma de Barcelona, filla dels comtes fundadors, va ser-ne la primera abadessa. L'any 1017 la comunitat femenina va ser dissolta. Fins l'any 1114, amb la instauració d'una comunitat agustiniana, el monestir no va assolir certa normalitat institucional. Sota la seva direcció i protecció, a principis del segle XIII pren forma una vila perfectament estructurada i dotada dels serveis so-

cioeconòmics bàsics, que al segle següent ja es troben sòlidament consolidats.²

El Cançoner està format per quatre cançons trobadoresques —amb la lletra i la corresponent notació musical— escrites en un bifoli que pertany a un dels llibres de la cort secular de l'abat de Sant Joan de les Abadesses. Es troben inserides en els espais lliures entre els paràgrafs dels registres corresponents. La utilització de parts en blanc de cobertes i de fulls de paper per encabir-hi anotacions diverses, a vegades extraordinàries o curioses, és freqüent en els entorns de producció notarial; sovint va ser practicada com a simple divertiment d'escrivans i de notaris. Les composicions del Cançoner han esdevingut «les úniques que es conserven a l'Estat espanyol amb el text de la cançó i la notació musical corresponent» (Gómez Muntané 2013: minut 8:40). Es tracta, doncs, d'un petit recull excepcional perquè a cap cançoner de trobadors copiat a Catalunya hi ha escrita la música (Riquer 2003).

La nostra aportació no té per objectiu la revisió de les qüestions lingüístiques i musicals que

1. Aquest article és una ampliació i correcció substancials del treball presentat el mes de març de 2014 a l'assignatura «Les primeres antologies de narrativa catalana», impartida pels professors Sadurní Martí i Xavier Renedo, corresponent al Màster en Iniciació a la Recerca en Humanitats: Història, Art, Filosofia, Llengua i Literatura de la Universitat de Girona. La revisió d'aquell treball, feta suara, modifica substancialment la majoria dels plantejaments exposats aleshores.

2. Per conèixer els orígens del monestir de Sant Joan de les Abadesses, o per saber-ne els trets bàsics de la seva història, vegeu Parassols (1894), Masdeu (1926), Junyent (1976), Ferrer (2009: 11–14) i les recents aportacions de Marta Crispí i Míriam Montraveta (2012) i dels ponents a la jornada d'estudi «Mil anys d'absència», celebrada amb motiu del mil·lenari del decret d'expulsió de la comunitat femenina de Sant Joan (Brugués, Boada & Costa 2019).

conté aquest Cançoner. El nostre propòsit se circumscriu als tres punts següents:

1. Revisar les aportacions fetes fins a l'actualitat quant a la descripció del Cançoner.
2. Resseguir el camí seguit pel document des que va ser identificat a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses fins que va arribar a la institució que actualment el conserva, això és, descriure una part de la seva història arxivística.
3. I, en darrer terme, exposar el context de producció del Cançoner a partir del contingut extraliterari i extramusical que conté.

➤ 2. Descripció del document

El Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses és un bifoli en suport paper³ que permet lògicament l'ús de quatre pàgines per a l'escriptura, cadascuna de les quals mesura 140 mm d'amplada per 195 mm d'alçada.⁴ El contingut del text, que ocupa tres de les quatre pàgines del bifoli (f. 1r, 2r i 2v), fa referència a uns registres de la cort de l'abat de Sant Joan de les Abadesses. La pàgina restant (f. 1v) està ocupada, en tota la seva extensió, per tres de les quatre cançons; la quarta cançó es troba a la part baixa del f. 2r. L'excepcionalitat d'aquest document rau, com hem assenyalat, en el fet que, dins d'uns espais que van quedar lliures quan es van redactar els assentaments, hom va intercalar-hi unes cançons trobadoresques, en aquest cas, la lletra i les notacions musicals per a interpretar-les.

El document es conserva actualment a la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya i s'identifica amb la signatura ms. 3871. Va ser restaurat l'any 1996. Des d'aleshores, es presenta protegit per una enquadernació de tela (de 207 × 170 mm) i

3. En canvi, Isabel de Riquer considera que el suport documental del text és pergami: «El texto manuscrito ocupa dos folios de pergamino [...] el primero de los folios de pergamino mide [...]» (Riquer 2003: 16).

4. Quant a les mides del document anoto en mil·límetres les que informen Anglès (1935), Riquer (2003) i Lannutti (2012); Bond (1985) no les informa perquè en el seu treball es va servir únicament de les reproduccions fotogràfiques:

	Anglès	Riquer	Lannutti esquerra / dreta, dalt / baix
full 1	197 × 137	196 × 147	196/200 × 146/145
full 2	175 × 127	195 × 132	195/191 × 134/137

per tres fulls de guarda, abans i després del bifoli. La restauració d'aquest document, segons algunes opinions, no va aconseguir el propòsit que es perseguia: «Como la restauración tiene algunas deficiencias [...]» (Riquer 2003: 16) i «Va notato che il restauro ha compromesso la lettura di alcune lettere del testo dei componimenti lirici collocate ai margini» (Lannutti 2012: 313).

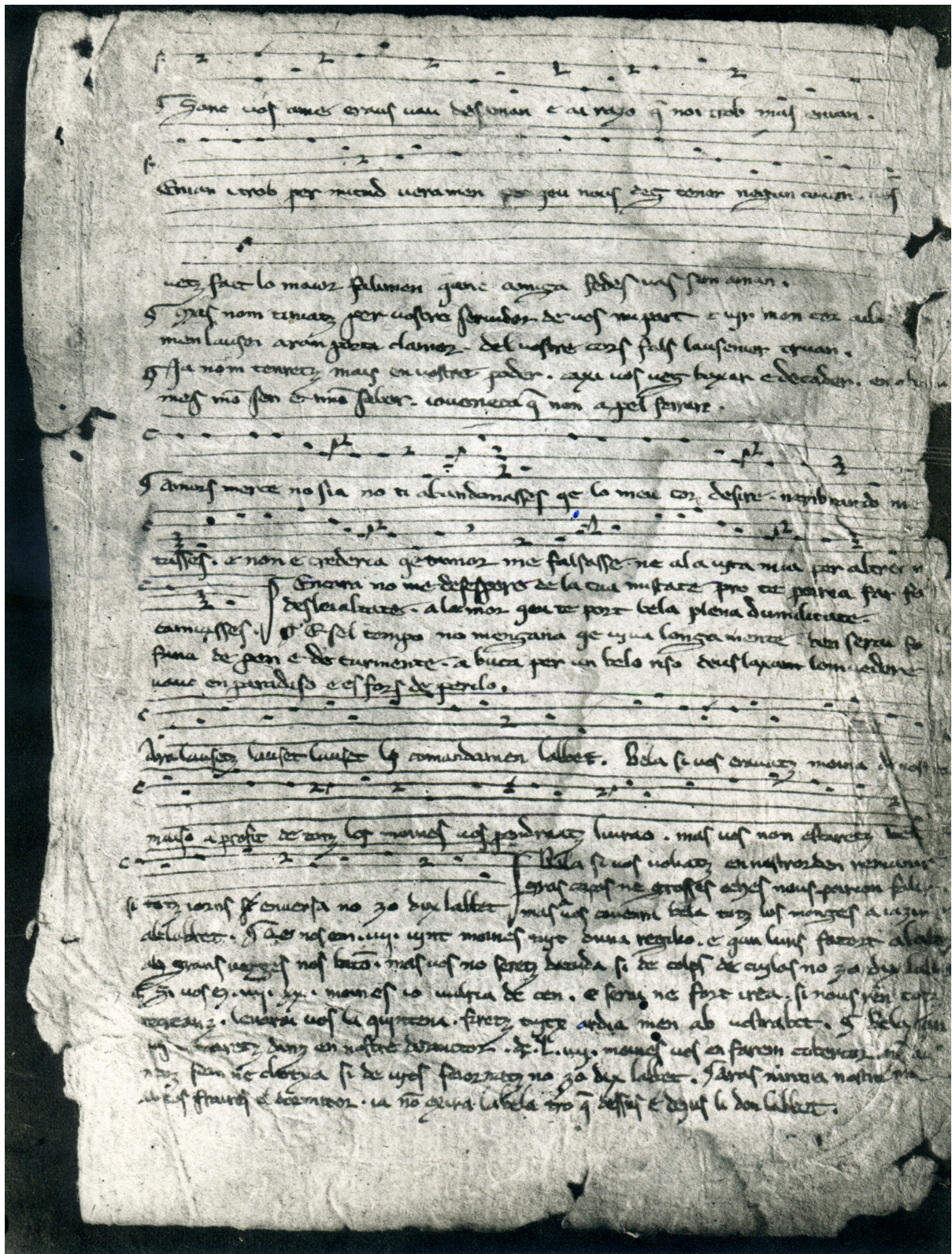
La integritat del document s'ha vist afectada per la pèrdua del suport escripturari localitzada als marges i sobretot a la part inferior del f. 2. L'estat actual del document, tot i la seva restauració, és deficient: l'esvaniment de la tinta i les taques d'humitat, gairebé impossibles d'eliminar amb una intervenció de restauració, son les afectacions més visibles. Les deficiències del document original han condicionat el seu l'estudi. Així, la majoria dels investigadors han fet les seves aportacions a partir de les reproduccions que va realitzar Adolf Mas l'any 1917 (Riquer 2003: 11–15). Els estudiosos d'aquestes cançons han preferit utilitzar aquestes reproduccions abans que el document original: «para esta edición se ha tenido que recurrir además [...] a las fotografías de Anglès y del archivo Mas, más claras que el original.» (Riquer 2003: 16); «I documenti sono attualmente in gran parte illegibili a causa dello sbiadimento dell'inchiestro» (Lannutti 2012: 313).

➤ 3. Localització del document

Com ja hem avançat, el Cançoner prové de l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses. Entre els diferents fons documentals que s'hi conserven, destaca especialment el fons notarial de la vila. La facultat d'instituir notaria pública a Sant Joan de les Abadesses va ser concedida per Jaume I a favor de l'abat del monestir Ramon de la Bisbal el dia 4 de juliol de 1250 (Ferrer 2009: núm. 333) tot i que, de fet, l'activitat notarial comença el 1242, any de compilació del primer protocol conservat. Des de l'inici de la institució notarial, els volums de la seva activitat es van conservar al Palau de l'Abat o de l'Abadia (Gros 1974: 90), edifici construït a ponent del claustre del monestir per iniciativa de l'abat Pere de Soler (1203–1217) (Ferrer 2014: 5). Allà hi van romandre fins als inicis de la segona meitat del segle XIX (Ferrer 2014: 15–16), quan tota la producció notarial aplegada fins aleshores va ser traslladada a l'Arxiu del Monestir.

A principis del segle XX, Josep Masdeu Cos-

IMATGE 1 · Foli 1v del Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses. Arxiu Fotogràfic Mas – Institut Amatller d'Art Hispànic. Fotografia núm. 3086.

ta, prevere de la parròquia de Sant Joan, exerceix d'arxiver per mitjà de l'obtenció d'un benefici. Des d'aleshores, treballa en l'ordenació, en la descripció i en la millora del condicionament del que havia estat l'arxiu monàstic. La seva formació autodidacta no li és un obstacle per promoure la difusió del resultat de la seves troballes i investigacions en revistes i publicacions especialitzades, moltes de les quals es fonamenten en el contingut dels protocols notariais santjoanins.⁵

Josep Masdeu rep un impuls important en la seva activitat d'arxiver del monestir l'any 1913, quan la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans pren l'acord de subvencionar els seus treballs. En efecte, el 4 d'agost d'aquell any, l'acta de l'esmentada secció recull la iniciativa de Josep Puig i Cadafalch de col·laborar, tècnicament i econòmicament, en els treballs que Masdeu duu a terme a l'arxiu monàstic de Sant Joan.⁶ Per determinar i concretar aquest ajut, s'encarrega a

5. La relació següent és prou significativa d'aquesta activitat: «Un inventari del monestir de Sant Joan de les Abadesses de 1357», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic* (vol. 2, 1915-17, p. 42-45); «Els orgues del monestir de Sant Joan de les Abadesses. Instruments-bibliografia. Contracte núm. 2», *Revista Musical Catalana. Butlletí de l'Orfeó Català* (núm. 169, 1918, p. 10-11, 201-204 i 234); «Construcció d'un baldaquí d'altar», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic* (any VI, núm. XXI, gener-març 1917, p. 137-138); «Dos retaules de Sant Joan de les Abadesses: el retaule major, el retaule de Sant Pol», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic* (vol. 2, 1915-17, p. 120-126); «Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic* (vol. 4, 1921-24, p. 141-146); «Una capa estripada pels mals esperits», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic* (vol. 4, 1921-24, p. 149-150); i, finalment, les nombroses col·laboracions i les notícies històriques publicades a la premsa local, en especial a *El Santíssim Misteri. Butlletí Parroquial* (1915-18), a *Centenari de la Troballa del Santíssim Misteri* (1926) i a *Restauració* (1927-30).

6. L'arquitecte Puig i Cadafalch coneix perfectament el volum i la importància dels fons documentals conservats a l'Arxiu del Monestir, així com també la feina arxivística que està duent a terme Josep Masdeu. Des de feia més d'un any, Puig dirigia les obres de restauració del monestir impulsades per la Junta de Restauració del monestir de Sant Joan de les Abadesses, que es va constituir el 15 d'octubre de 1911. El dia 6 de maig de l'any següent, sota la seva supervisió, van iniciar-se les obres (Albareda & Ferrer 1995: 58-59). Una de les primeres actuacions dutes a terme en el conjunt va ser, precisament, el rebaix i la nova coberta de l'edifici que conté l'arxiu monàstic.

Ramon d'Alòs-Moner que visiti l'arxiu esmentat.⁷ Efectivament, Alòs-Moner el visita perquè en dona compte a l'acta de la Secció del 15 de setembre següent i s'aprova de fer esment, com fem constar a continuació, del resultat de la missió a l'*Anuari* de l'Institut dels anys 1913-14:⁸

L'Institut, sabent la vàlua de l'arxiu de la parròquia de Bagà [...] va confiar una missió especial a mossèn Serra Vilaró, per a estudiar i extractar la documentació indicada. Igual cosa està practicant ara mossèn Joan [sic] Masdeu amb l'arxiu de l'antic cenobi de Sant Joan de les Abadesses.
(Rubió & Miret 1915: 5)

[...] per a convertir en obra veritablement positiva i profitosa [...] no deu limitar-se la nostra tasca a obtenir dels delegats o persones subvencionades a l'efecte, descripcions i relacions de l'estat i contingut dels arxius, sinó a fer nutrides [sic] i ordenades col·leccions d'extrets de documents, de cartorals i de manuals [...]. L'Institut d'Estudis Catalans [...] ha disposat en la forma citada les investigacions de mossèn J. Serra i Vilaró, mossèn Pere Pujol i mossèn Josep Masdeu, a Bagà, Seu d'Urgell i Sant Joan de les Abadesses.
(Rubió & Miret 1915: 7)

Les tasques arxivístiques dutes a terme per Josep Masdeu, sota la direcció i els auspicis de l'Institut d'Estudis Catalans, donen els seus fruits. L'Institut rep el resultat de la missió a Sant Joan en forma de trameses periòdiques que contenen la relació dels extractes dels documents més antics de l'arxiu, així com també informes i resums

7. Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act. SHA-1, p. 163. Les indicacions que donen a Josep Masdeu quan el 30 de setembre de 1913 rep formalment l'encàrrec són precises; aquí només n'apuntem algunes: «en la redacció de les paperetes pot seguir el model de la que li adjunto; sobre tot tingui en compte de no oblidar cap nom propi ni geogràfic [...] la data [...] copii-la sencera i en llatí. L'Institut ha acordat enviar-li [...] un manual de cronologia, un altre de abreviatures». El suport econòmic queda fixat en els termes següents: «Aquest Institut ha acordat encomanar a V. una missió d'ordenació, classificació i estudi de l'Arxiu de l'antiga comunitat de Sant Joan [...] ab el sou de 75 pts. mensuals» (Arxiu de l'IEC, SHA-Correspondència-1910/1919, reg. 18867). Agraïxo a Laia Miret, del Servei de Documentació i Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, l'atenció i les facilitats que he rebut per consultar els fons documentals conservats en aquesta institució.

8. Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act. SHA-1, p. 170-171.

de les feines finalitzades.⁹ En alguna ocasió Josep Masdeu participa en el plenari de la Secció, explicant ell mateix la feina que està realitzant a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan. La col·laboració entre Masdeu i la Secció de l'IEC continua durant els anys següents.¹⁰

En aquest context se situa la troballa feta per Masdeu d'un bifoli de paper, probablement el full d'un dels volums notarials que estava descrivint i condicionant, que conté la lletra i la notació musical de les quatre melodies del Cançoner. Efectivament, l'acta del 29 d'octubre de 1917 de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC recull la intervenció de Josep Masdeu en la qual informa de la localització d'aquest document:

Mn. Masdeu dona compte del mètode seguit en la classificació dels fondos [sic] de l'Arxiu. [...] Figuren a més en aquest arxiu una sèrie molt important de protocols notarials. [...] En els mateixos protocols ha trobat Mn. Masdeu notícies relatives a la construcció en 1341 del retaule d'alabastre de Sant Pol. [...] De la mateixa procedència és el full que conté una cançó provençal amb la notació que formava part d'un protocol del XIII.

(Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act. SHA-3, p. 130-131)

És possible que Josep Masdeu localitzés el full descontextualitzat, deslligat del quadernet original, o que el trobés solt, intercalat dins d'un dels

9. Josep Masdeu, en una carta del dia 2 de desembre de 1913, comunica a Ramon d'Alòs-Moner que li ha enviat «la primera remesa d'extractes dels pergamins del nostre arxiu. Li agrairé'm diga, ab tota franquesa, si deuen aplicarse ó be si hi falta alguna cosa» (Arxiu de l'IEC, SHA-Correspondència-1910/1919, sig. top. EMNum-AloR-2-12). La sèrie documental Correspondència, de l'Arxiu de l'IEC, permet resseguir la data de les trameses següents: 16 d'octubre i 19 de desembre de 1914 i 21 de gener de 1915.

10. L'acta del dia 22 de setembre de 1914 de la sessió de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC recull l'acord de continuar subvencionant la missió que Josep Masdeu està duent a terme a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses (Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act.SHA-1, p. 87-89). Més endavant, encara, l'arxiver santjoaní rep l'encàrrec de traduir al català els «Canalars» de l'abat Miquel Isalguer (Arxiu de l'IEC, SHA-Correspondència-1910/1919, reg. 19104) i de transcriure, per iniciativa de Francesc Martorell i Trabal, secretari de la Secció, unes cartes dels segles XIV i XV (Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act.SHA 13, p. 45).

volums que estava identificant.¹¹ Aquestes casuístiques són freqüents quan es realitzen tasques de descripció dels protocols notarials.

➤ 4. De Sant Joan de les Abadesses a Barcelona

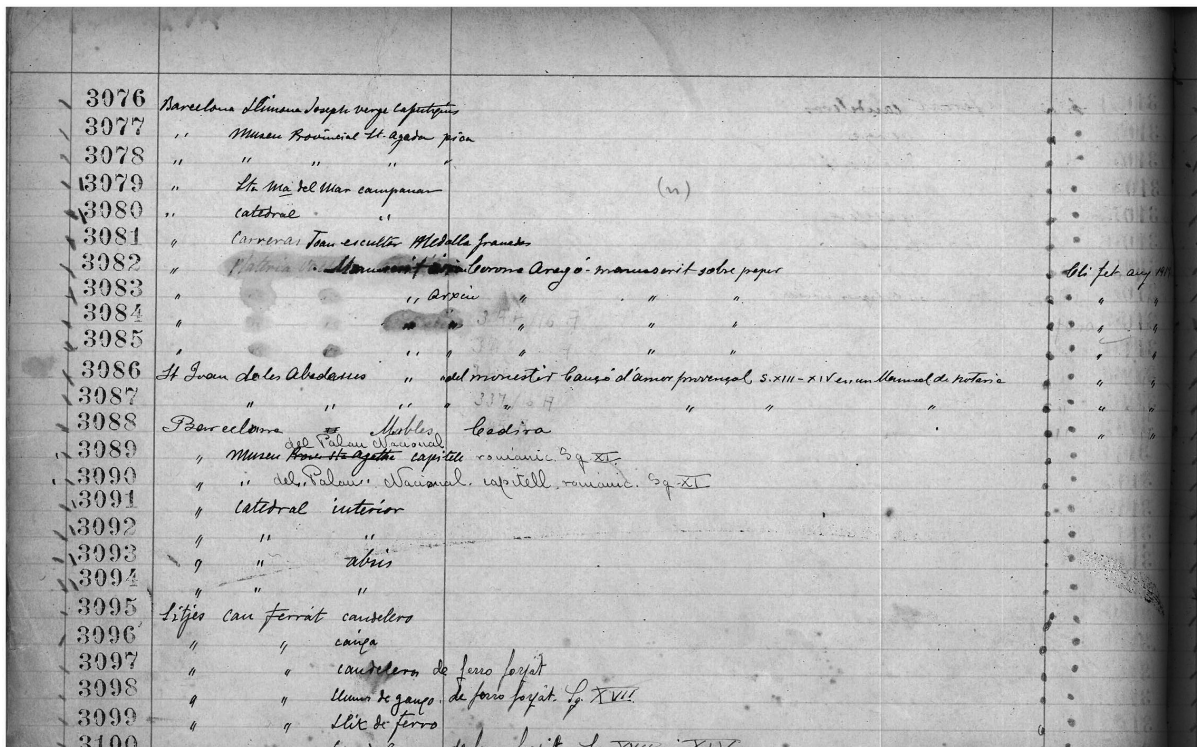
Tot seguit exposarem els motius pels quals un document procedent de l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses avui es conserva a la Biblioteca de Catalunya. El camí seguit per aquest manuscrit des de Sant Joan a Barcelona no ha estat esmentat en cap dels estudis publicats. A continuació plantejarem la nostra hipòtesi.

Mossèn Josep Masdeu, com s'ha apuntat anteriorment, va localitzar el document amb les cançons trobadoresques en el decurs de les tasques de descripció i d'ordenació que duia a terme a l'Arxiu del Monestir. La troballa va tenir lloc entre els anys 1915 i 1917: l'assistència de Josep Masdeu a la sessió de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC del dia 28 d'octubre de 1917 en la qual dona compte del document i la data del llibre de registre de l'Arxiu Mas en són prou indicadores (vegeu la imatge 2).¹²

Creiem que quan mossèn Masdeu localitza el manuscrit es procura l'assessorament d'algun expert en la matèria. Per això, intuïm que informa de la troballa, a més de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, a mossèn Higiní Anglès

11. Higiní Anglès informa que el document es va trobar «en les tapes d'un registre notarial» (Anglès 1935: 182). Pensem que aquesta afirmació no indica pas, necessàriament, que el bifoli formés part del reforç de les cobertes del volum per donar-li més consistència física, o que tingués una funció relacionada amb l'enquadernació del volum, sinó que, com és habitual, creiem més aviat —interpretant a Anglès— que era un full solt dins del llibre, situat a l'inici o al final del volum, entre els fulls de guarda i la coberta.

12. Podem acotar la data d'identificació del Cançoner gràcies a les actes de la SHA de l'IEC. Efectivament, en la reunió celebrada el 20 de setembre de 1915 (Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act.SHA 1, p. 177) es detalla la visita del secretari de la Secció, Ramon d'Alòs-Moner, a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, i s'esmenta de forma especial que l'Institut ha encarregat al fotògraf Adolf Mas unes reproduccions de documents. Entre els que es mencionen no consta el bifoli del Cançoner. Com s'exposa més endavant, les reproduccions de les cançons trobadoresques les va realitzar aquest mateix fotògraf, però l'any 1917, una vegada van ser identificades per Josep Masdeu.

IMATGE 2 · Llibre de registre de l'Arxiu Fotogràfic Mas – Institut Amatller d'Art Hispànic.

i Pàmies (1888–1969), que aleshores ja tenia cert renom en àmbits eclesiàstics i acadèmics.¹³ És lògic que Masdeu el considerés un estudiós de la història de la música; no gensmenys, aquell any 1917 Anglès va entrar en la nòmina de la Biblioteca de Catalunya com a cap del Departament de Música, càrrec que va ostentar fins l'any 1957. Tot i que no ho hem pogut demostrar, és plausible que fos Anglès qui encarregués a Adolf Mas les reproduccions del document.¹⁴ Les imatges de l'Arxiu

Mas duen el número de registre 3086 i 3087 i, en el llibre de registre mencionat, hi consta el text següent: «St. Joan de les Abadeses Arxiu del Monestir. Cançó d'amor provençal. s. XIII-XIV en un manual de notaria. Clixé fet any 1917».

Després d'una estada a Alemanya a la meitat de la dècada dels anys vint, l'interès d'Higini Anglès pels fons musicals santjoanins es reactiva en una data indeterminada de la dècada següent. En aquell moment Anglès es troba immers en la preparació de la seva important obra, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, publicada l'any 1935 i que inclou, per primera vegada, les reproduccions realitzades per l'Arxiu Mas divuit anys abans

13. Aquest prestigi consta quan l'any 1918 Higini Anglès collabora amb la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC i rep l'encàrrec de treballar amb algunes de les poesies pendents encara de ser publicades a l'*Anuari* de l'IEC (vol. VI) per Lluís Nicolau d'Olwer corresponents al seu treball «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII» (Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act.SHA 1, p. 158). Anglès, a partir de l'any següent, participa activament en les missions d'arxiu impulsades per la Secció, com les dutes a terme als arxius de València i de Tortosa (Arxiu de l'IEC, SHA-Actes-1910/1919, sig. top. Act.SHA 1, p. 207).

14. La consulta del fons documental personal d'Higini Anglès, conservat a la Biblioteca de Catalunya (BC), no ha proporcionat cap dada relacionada entre el productor del fons i Josep Masdeu, ni tampoc cap notícia que ens informi del camí seguit pel bifoli del Cançoner des

de Sant Joan fins a les seves mans. En aquesta institució tan sols hem localitzat la reproducció de la p. 185 del llibre d'Anglès (1935), que reproduceix el f. 1v del document santjoaní, amb una anotació manuscrita autògrafa que identifica la làmina (BC, Fons Higini Anglès (HA), 10/11) i la presència, l'any 1923, de les reproduccions de l'Arxiu Mas del manuscrit dins la secció de fotocòpies i fotografies del Departament de Música d'aquesta biblioteca (BC, M. 7392/34). Agraïxo a les senyores Rosa Montalt, cap de la Secció de Música, i Anna Gudayol, cap de la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, totes les facilitats que m'han proporcionat per a dur a terme aquesta recerca.

(Anglès 1935: figures 54 i 55). L'impuls d'Anglès per localitzar altres fragments musicals l'empenyen, juntament amb el filòleg i estudiós de textos medievals Ramon Aramon i Serra, aleshores delegat de l'Institut d'Estudis Catalans a la Unió Acadèmica Internacional, a visitar l'arxiu santjoaní. No disposem de cap informació que ens permeti afinar les dates d'aquest viatge a Sant Joan de les Abadesses. En tot cas no es va produir entre els anys 1931 i 1933 perquè Aramon es trobava a Berlín. Podem suposar, tanmateix, que Aramon i Anglès consulten l'original del manuscrit a l'Arxiu del Monestir amb la voluntat de transcriure les quatre melodies amb més precisió que no pas la que era possible de fer a partir de les reproduccions de l'Arxiu Mas.

És clar que el Cançoner va ingressar a la Biblioteca de Catalunya per mitjà d'Higini Anglès. En aquest punt, hom pot pensar en la generositat de l'arxiver Masdeu de donar-li o de prestar-li el manuscrit durant la visita suara esmentada. Aquest gest, però, no s'avé al tarannà que sabem de l'arxiver santjoaní —escrupolós, metòdic, rigorós— ni amb la responsabilitat que feia anys portava assumint i exercint sobre els fons documentals conservats a l'Arxiu del Monestir. Assignar-li a l'arxiver Masdeu la iniciativa d'una mera donació a Higini Anglès —tal com fa Isabel de Riquer, sense provar-ho (Riquer 2003: 9)— és, mentre no es demostrï el contrari, una justificació sense fonament.

Per determinar la participació de Josep Masdeu en aquest afer disposem de noves informacions que l'alliberen de la seva responsabilitat en el suposat lliurament voluntari del manuscrit a Higini Anglès. Segons el testimoni de Maricarmen Gómez Muntané (2013), durant l'esmentat viatge d'Anglès i d'Aramon a Sant Joan de les Abadesses, ambdós s'aprofiten de la generositat de l'arxiver Masdeu per sostreure de l'arxiu el bifoli que conté el Cançoner trobadoresc. Mossèn Masdeu és assassinat a principis del mes de setembre de 1936, i el fet queda sense un dels seus directes testimonis.¹⁵ L'any 1944 Higini Anglès és nomenat conservador del Departament de Música de la Biblioteca de Catalunya; des d'aleshores, el seu fons personal i el producte documental de

15. Per conèixer els detalls de la trajectòria vital de Josep Masdeu i Costa, vegeu Esteve (2007: 107–109).

les seves recerques discorren de forma paral·lela amb la responsabilitat del càrrec a l'esmentada biblioteca,¹⁶ un camí que va seguir també —al nostre entendre de forma injustificada— el manuscrit amb les cançons trobadoresques de Sant Joan de les Abadesses.

La hipòtesi que hem plantejat sobre l'itinerari seguit pel manuscrit des de l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses fins a la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, es fonamenta en les referències següents (hem indicat amb cursiva allò que volem destacar especialment):

«En les tapes d'un registre notarial d'aquell arxiu [Sant Joan de les Abadesses. Arxiu Parroquial (*sic*)], fa anys que es trobaren dos fulls solters del segle XIII, en els quals es conserven quatre melodies trobadoresques desconegudes fins ara».
(Anglès 1935: 182)

«De moment, no podem dir si el manuscrit contindria o no altres peces anotades amb música».
(Anglès 1935: 182)

«L'amic Ramon Aramon prepara una edició completa del text [es refereix a la tercera melodia] per als Estudis Universitaris. [...] Gràcies al treball exemplar de Mn. Josep Masdeu, arxiver de Sant Joan de les Abadesses, que el va recollir d'entre aquell immens arxiu, podem avui presentar al lector aquestes melodies [...] Vulgui ell acceptar el nostre agraïment per la seva gentilera i facilitats que ens prestà en la recerca d'aquell arxiu».
(Anglès 1935: 405–406)

«Hace más de medio siglo que monseñor Higini Anglès tuvo entre sus manos dos folios que pertenecían a un documento notarial que le había entregado el archivero del monasterio de Sant Joan de les Abadesses, el reverendo Josep Masdeu».
(Riquer 2003: 9)

«Se sap com va anar a parar el manuscrit a la Biblioteca de Catalunya? [Marcel Miquel i Fageda]. «Sí que ho

16. És així com interpretem les frases extretes de la descripció del fons documental d'Higini Anglès corresponents als apartats «Història arxivística» i «Dades sobre l'ingrés», respectivament (<<http://www.bnc.cat/Fons-i-col-leccions/Cerca-Fons-i-col-leccions/Angles-Higini>> [28/08/2020]): «Una part del fons fou custodiada per la Secció de Música de la Biblioteca de Catalunya, de la qual mossèn Anglès havia estat bibliotecari i conservador», «La primera part del fons es va generar i rebre a la Secció de Música». La cursiva és nostra.

sé [Maricarmen Gómez Muntané]. La història podria formar part d'una llegenda, perquè aquí on som [Sant Joan de les Abadesses] és terra de llegendes. Però no, no és una llegenda perquè el que va passar amb el Cançoner m'ho va dir un dels que el va robar: durant un dinar m'ho va dir un dels protagonistes. Em va dir que *se'l van endur dues persones*, a la dècada dels anys 30: eren ell mateix, *Ramon Aramon*, que aleshores exercia de director de l'IEC,¹⁷ i *Higini Anglès*, musicòleg de molta importància. Higini Anglès va passar per aquí Sant Joan i es va endur el manuscrit i, després, ho van deixar a la Biblioteca de Catalunya.» (Gómez 2013: minut 1:24).

➤ 5. Més enllà de les cançons: el context del Cançoner

Tal com hem avançant anteriorment, les quatre melodies del Cançoner es van escriure en l'espai en blanc entre el redactat d'uns registres de la cort secular de l'abat de Sant Joan de les Abadesses. A continuació exposarem el contingut i el context de producció d'aquests textos.

Gerald A. Bond (1999 [1985]: 72–74) va transcriure, per mitjà de les reproduccions fotogràfiques de l'Arxiu Mas, el contingut d'aquests documents. Tanmateix, tal i com el mateix autor reconeix, aquesta feina presentava una dificultat extrema a causa d'haver de treballar amb un facsímil fotogràfic: el resultat aconseguit és, certament, poc reeixit. Stefano Maria Cingolani i Anna Spa incorporen una nova transcripció dels dos registres de cort a l'annex del treball de Ma-

17. Aquella dècada, Ramon Aramon i Serra (1907–2000) no ostentava pas cap càrrec directiu a l'Institut d'Estudis Catalans. Tanmateix, en l'acta de reorganització de l'Institut —després del daltabaix que va significar la Guerra Civil espanyola— celebrada al domicili del seu president, Josep Puig i Cadafalch el dia 17 d'abril de 1942, hi consta com a «ex Secretari-Redactor de la Secció Històrico-Arqueològica» (Arxiu de l'IEC. IEC-Actes-1940/1949, p. 1). L'activitat i les relacions d'Aramon amb l'esmentada Secció i l'IEC s'inicien molt abans del conflicte bèl·lic: «abans d'acabar la carrera es trobà lligat amb l'Institut, en la tasca del qual l'interessà el qui fou mestre seu en els Estudis Universitaris Catalans, Francesc Martorell [...] Des d'aleshores la seva relació amb l'Institut no s'ha interromput» (Arxiu de l'IEC, IEC-Actes-1940/1949, p. 12). Abans de la guerra, Aramon treballa com a tècnic a les oficines lexicogràfiques de la Secció Filològica, a la qual s'integra plenament en substitució de Lluís Segalà i Estalella a partir de l'1 de maig de 1942 (Arxiu de l'IEC, IEC-Actes-1940/1949, p. 8). Ramon Aramon serà nomenat secretari general de l'IEC el dia 15 de maig següent (Arxiu de l'IEC, IEC-Actes-1940/1949, p. 12).

ria Sofia Lannutti (2012: 361–363) que, segons la nostra lectura de les reproduccions de l'Arxiu Mas i el repàs a partir del document original, considerem que és acurada i precisa —més i tot considerant l'estat fragmentari i degradat de la conservació del bifoli. La lectura d'algunes de les parts del document és impossible a causa de la pèrdua del seu suport.

El contingut dels registres permet determinar-ne la tipologia documental dels actes que s'hi consignen. Si bé de forma parcial i amb l'absència d'alguns dels necessaris elements diplomàtics, els actes fan referència inequívocament a certs procediments judicials duts a terme en una cort jurisdiccional. Cap dels fragments conservats ens assegura que sigui la cort de l'abat de Sant Joan de les Abadesses, però tampoc res ens fa suposar el contrari. Les circumstàncies de la localització d'aquest bifoli per part de Josep Masdeu, com ja s'ha exposat anteriorment, no han de posar en qüestió la pertinença del document a les institucions productores de documentació processal establertes a la vila de Sant Joan de les Abadesses.

La cort és una institució judicial promoguda pels senyors i implantada arreu del nostre país en el decurs del segle XIII amb la finalitat bàsica de resoldre els conflictes entre els habitants de les seves jurisdiccions (Sales 2019: 34). En el cas de Sant Joan de les Abadesses, l'abat era el senyor jurisdiccional i, a través d'aquest organisme i amb l'ajuda d'oficials i professionals del dret, impartia justícia dins del seu territori. Això no obstant, en el nostre cas distingim dues corts —que han generat sèries documentals diferenciades— atès que, a més de la potestat secular o laica damunt de la seva jurisdicció, exercida des de dos estadis diferents del dret (el mixt i el mer imperi, això és, els conflictes civils i criminals, segons l'època i el territori),¹⁸ l'abat del monestir detenia la jurisdicció com a senyor eclesiàstic d'unes possessions en les quals gaudia de potestat sobre el seu govern

18. Dins del territori de la seva jurisdicció, l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses ostentava el mixt imperi. A partir dels abadiats de Dalmau de Miania (1260–1273) i, sobretot, de Ramon de Valmanya (1356–1393), hi va exercir, a més, la jurisdicció criminal. Aquesta potestat va ser adquirida a diferents nobles i a reis en la majoria dels dominis en què l'abat ja hi disposava de la baixa jurisdicció (Masdeu 1926: 32 i 40–41).

espiritual i la seva administració.¹⁹ En l'esfera espiritual també hi havia conflictes que s'havien de dilucidar per mitjà d'un organisme judicial, això és, una cort específica. És per aquest motiu que, en el cas de Sant Joan de les Abadesses, distingim la documentació generada per la cort secular i la cort eclesiàstica.

Sabem que l'establiment de la cort secular de Sant Joan de les Abadesses discorre paral·lela a la de la notaria pública de la població, això és, com hem explicat, a partir de la dècada dels anys quaranta del segle XIII. Juntament amb la notaria, es va instal·lar al Palau de l'Abat (Gros 1974: 90). A partir d'aleshores, els notaris regents de la notaria pública i els escrivans de la cort van confeccionar, de forma paral·lela, els volums de protocols —esborranys, manuals i llibres— i els llibres de registre de cort en exercici de les seves obligacions fedatàries. A la vila de Sant Joan, així com passa en diverses poblacions, els dos càrrecs els exercia la mateixa persona (Sales 2019: 28). Era així perquè la facultat de nomenar-los estava sota el destret de la mateixa senyoria, en el nostre cas l'abat del monestir. Aquesta circumstància —un mateix notari actuant com a regent de la notaria pública i com a escrivà de cort— ha fet confondre, durant anys, els responsables dels arxius i ha impedit la correcta classificació dels registres que ambdues institucions han generat durant segles, especialment en referència als produïts durant la baixa edat mitjana (Sales 2019: 28). Així doncs, els resultats de l'estudi d'aquesta administració de justícia es difuminen dins la història del notariat català quan, de fet, tot i compartir una característica essencial dels seus actes —la seguretat jurídica per mitjà de la potestat fedatària— les corts locals tenen una trajectòria i una funció definides i pròpies.

En una cort local, els actes generen unes determinades tipologies documentals en funció del

19. «L'abat tenia una extensa jurisdicció espiritual que comprenia una bona part de les esglésies enclavades en els seus dominis i que, de fet, escapaven a la dels bisbes de les diòcesis corresponents per tal com eren de propietat de l'abat i a ell pertanyia la provisió del personal que les regia [...]. Sovint es produïren friccions en l'exercici d'aquesta jurisdicció en contrast amb la que competia als bisbes, sobretot per raó de la provisió del personal i dels drets a percebre [...]. A l'abat li correspon, en conseqüència, ordenar la col·lació d'esglésies i de capelles de la seva jurisdicció i se li admet la facultat de percebre rendes (delmes, primícies i drets)» (Junyent 1976: 124).

tipus de conflicte i del camí procedimental per resoldre'l. La seguretat jurídica que els senyors i els «administrats» volen donar a l'administració de justícia requereix uns procediments regulats i homologables. Els dos registres de cort continguts en el bifoli del Cançoner són l'exemple d'aquest mètode. A causa de la pràctica en el treball de les corts (Sales 2019: 29) i de l'estat fragmentari del nostre document, la determinació precisa del motiu dels dos litigis identificats, ara per ara, forma part de l'esfera de la hipòtesi. A continuació l'exposarem, advertint, no obstant, de la possibilitat que la foliació actual que s'ha donat al bifoli sigui una altra si canviem el sentit del plec. Podria ser que la seqüència en el redactat dels documents fos 2r, 2v, 1r i 1v, segons la transcripció de Cingolani i Spa. La foliació actual del bifoli ens provoca algun dubte interpretatiu del contingut d'un dels dos registres; tanmateix, la mantindrem en la nostra formulació.

El primer registre que analitzem, que designem amb la lletra A, correspon al f. 2r, paràgrafs 2, 3 i 4 de la transcripció esmentada. El conflicte se situa, inequívocament, a la Vall de Ribes i respon a una controvèrsia mantinguda entre familiars per raó de les obligacions estipulades en un contracte matrimonial. Efectivament, Guillem Oliba formula una queixa a la cort («statim fuit conquestus») perquè Guillem Agustí de Prohensa li deu diversos béns de l'aixovar de Berenguera,²⁰ la seva dona, i uns animals i béns del mas Torroella,²¹ que, segons sembla, pertany a l'esposa amb motiu de la mort del seu avi; així mateix Oliba es queixa que Agustí no ha complert amb la promesa feta per la mare d'ell a Oliba de definir-li el mas Agustí i que, finalment, tampoc no ha rebut el mas Torroella com a dot de la seva esposa. Guillem Agustí nega que s'hagués produït tal promesa en temps de noces («Negat Guillelmus Augustini dictam condicionem»); de la resta de reclamacions d'Oliba, Agustí no en fa esment.²² Tot fa suposar que Berenguera és ger-

20. Un animal gran («bestiam grossam», atribuït a un bou, a una vaca o a un vedell, en contraposició a les «bestias minutas», que serien cabres, xais o ovelles), dos pollastres, tres flassades, tovalloles, dues camises i dos llençols.

21. Quatre animals grans, 15 ous i [4 flassades].

22. El mas Torroella deu correspondre, actualment, a can Torroella: és una casa de pagès situada al marge esquerre del riu Freser, a un quilòmetre i mig de la vila

mana de Guillem Agustí, el qual, probablement en qualitat d'hereu de la família, ha de fer front a les obligacions dotals estipulades en els capítols matrimonials redactats entre Oliba i la seva germana i, en conseqüència, és a qui es dirigeixen les reclamacions del seu cunyat, Guillem Oliba.

Tot seguit, la cort dictamina («dicimus sub pena C solidorum») que Guillem Agustí ha de donar a Guillem Oliba un animal gran, una flasada i 30 sous melgoresos que pot abonar-li en terminis; a més, Agustí ha de lliurar a favor del matrimoni un casal situat entre les cases dels dos cunyats. Per contra, Guillem Oliba i Berenguera han de confessar haver rebut la legítima paterna i materna que a ella li corresponia sobre el masos Agustí i Torroella; Guillem Oliba, per acabar, ha de donar-li unes cases situades vora el mas Agustí, amb la condició que les pot recuperar si la seva esposa mor sense que hagin tingut descendència. Clouen l'acte la relació dels testimonis, tots ells vinculats a la Vall de Ribes, que proporcionen la validació necessària d'allò que la cort ha decidit.²³ Dos d'ells consten, també, a l'inici de l'acte, com a fiadors de Guillem Agustí i de Guillem Oliba, respectivament. La seva inclusió, potser, forma part d'un requisit procedimental perquè la causa es dirimeixi a la cort segons uns determinats requisits, de forma similar a la funció que té la ferma de dret (Sales 2019: 58) amb la qual les parts, després de lliurar a la cort una penyora monetària, es comprometen a complir les exigències del procés, respectar les penes, atendre les citacions i obeir les sentències.

La frase que es llegeix al final del foli, just després de la cançó «... eraus preg» (la número 4 de la transcripció), no sembla establir cap tipus de vincle amb aquest acte, ni tampoc té relació amb l'altre del bifoli, que tot seguit exposem.

El segon registre, que denominem amb la lletra B, correspon al text inclòs en els f. 1r, 2v i a l'inici del 2r i presenta més dificultats de lectura que no pas l'A.²⁴ La causa d'aquesta limitació és el

---

de Ribes de Freser en direcció a Ripoll. En aquest punt, però a l'altra banda del riu, se situa el mas Engelats. Si ens centrem dins d'una àrea geogràfica propera a aquests indrets, no disposem de prou informació per situar la ubicació del mas Agustí.

23. Pere Torroella, Pere Estèguet, Jaume Engelats, Arnau Aurenga i Guillem Vives, de Ribes de Freser.

24. El verso del f. 1 està ocupat per les melodies

ja esmentat estat fragmentari del document i l'esvaniment acusat de l'escriptura, que impedeixen identificar l'acció judicial concreta discernida en la cort. Això no obstant, podem formular una hipòtesi de la causa seguida a la cort, que descrivim de forma resumida a continuació.

Ens trobem davant d'un conflicte motivat per l'execució d'una fidejussòria feta per Ramon Tella i Andreu Carcassés a favor de Pere Rama. Ambdós es van instituir com a fiadors de Pere per un import de 84 sous. Podem suposar que Pere Rama, en una operació creditícia —un debitori per un mutu per exemple—, institueix com a fiadors Ramon i Andreu. Hem de tenir present que la institució com a fiadors no era pas, en molts casos, una opció graciosa o voluntària per part dels pagesos emfiteutes. Sovint fer-se fiadors dels senyors directes dels masos i terres —o dels batlles de sac que en nom d'ells els administraven— era una servitud obligatòria.²⁵ Podria molt ben ser que els emfiteutes dels masos Tella i Carcassés²⁶ —aleshores Ramon i Andreu—, tots dos situats dins la zona d'influència de la batllia de Rama, es trobessin en aquesta situació.²⁷

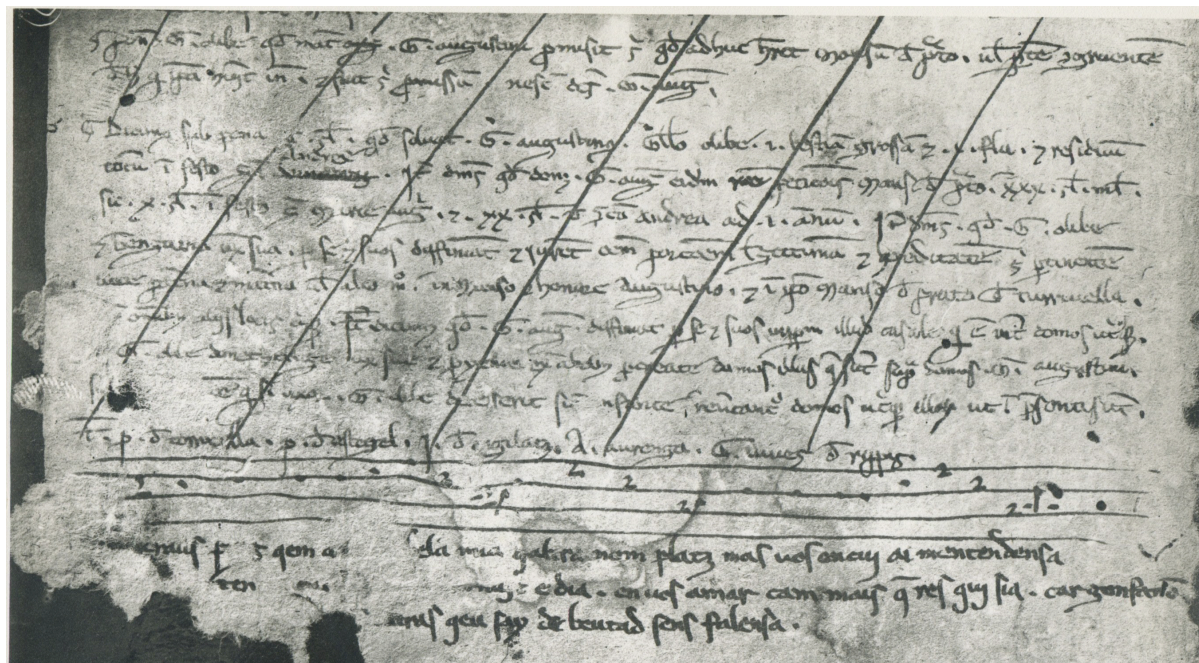
«S'anc vos ame, Amor, mercè no sia!» i «Ar lausetz, lauset, lauset», que corresponen a les números 1, 2 i 3 de la transcripció, respectivament.

25. Disposem d'exemples que demostren l'ús de la fidejussòria «forçada» com a mecanisme d'obligació de deutes. Un d'ells és el debitori consignat el dia 28 de desembre de 1316 amb què Ramon de Bianya, cambrer del monestir de Sant Joan de les Abadesses i futur abat del cenobi, confessa deure a Jaume Rovira 500 sous per raó d'un mutu. El cambrer institueix com a fiadors solidaris de l'operació a diversos pagesos, tots ells sota la jurisdicció de l'ofici canonical que regenta. A l'ensem, els pagesos garanteixen el deute contret pel cambrer amb les rendes que li han de pagar com a emfiteutes. Amb altres paraules, els fiadors del debitori del cambrer són els pagesos que, amb als censos que li han de pagar anualment, s'institueixen com a avaladors de l'import prestat per Jaume Rovira.

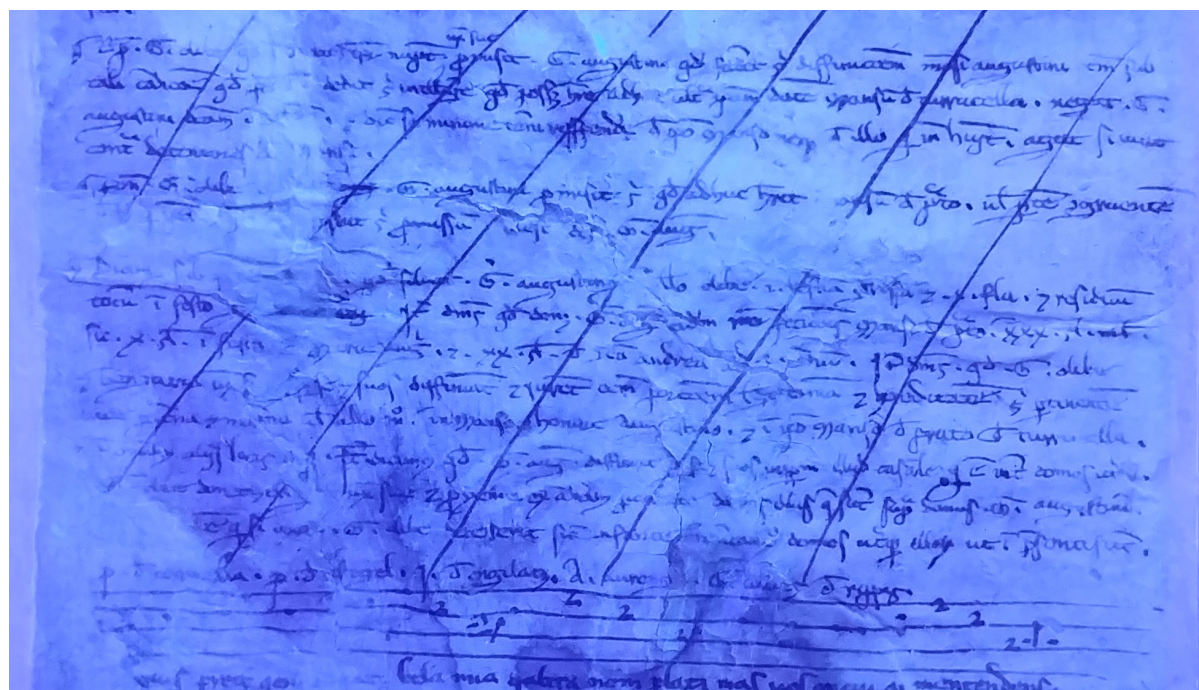
26. A partir de l'any 1592 el mas Tella se'l denomina el Serrat de la Tella i, des de mitjan segle XIX, se'l coneix com a can Martí (Costa & Santanach 1996: 93–94) i està situat a poca distància del mas Verdagner, vers llevant. No molt lluny d'aquest mas es trobava el mas Carcassés, avui desaparegut. El capbreu de l'abat Arnau de Vilalba, de 1397, permet situar-lo entre els actuals masos del Vilar i del Serrat de la Reia; una petita clotada entre aquests dos masos ens informa del topònim fossilitzat («Clot de Querquessens», Costa & Santanach 1996: 117).

27. Per aprofundir en els diversos aspectes del funcio-

IMATGE 3 · Part inferior del f. 2v del Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses. Arxiu Fotogràfic Mas – Institut Amatller d'Art Hispànic. Fotografia núm. 3087.

IMATGE 4 · Part inferior del f. 2v del Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses. Fotografia actual, amb llum ultraviolada, de la mateixa part del document.

En una operació creditícia com la que suposem és habitual que el deutor prometi i juri preservar la indemnitat dels fiadors que l'avalen, per tal que quedin exempts de tot dany en cas d'incompliment per part del deutor. En aquesta operació, però, no sembla pas que fos així perquè Ramon i Andreu, després de personar-se al Palau de l'Abat i mantenir una conversa amb l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, Ramon Besora, Ramon «Medayla» i el mateix Pere Rama —qui sap si per demanar-los consell de com actuar—, es desplacen a Sant Feliu de Torelló per tal de vendre una ballesta que Ramon Tella hi tenia i així poder fer front a un termini del deute de Pere Rama. Amb aquesta acció, ambdós pretenen deslliurar-se de tota responsabilitat com a fiadors. De retorn del viatge a Sant Feliu de Torelló, i de camí cap a Sant Quirze de Besora, van fer una parada a Orís, on hi van passar la nit. L'endemà, prop de «Rocabreniosa», Pere Rama, acompanyat d'un tal Comella, van capturar Andreu Carcassés i sembla que el van dur captiu al castell de Besora; a Ramon Tella, Pere li va dir: «segueix el teu camí i retira't».

Un dels personatges centrals en aquesta causa és Arnau Castellar. Per algunes de les accions que du a terme, podem entreveure que és un dels oficials de la cort, el batlle jurisdiccional o el lloc-tinent de l'abat que, en nom d'ell, dirigeix les actuacions de la cort (Sales 2019: 35–36); potser és el saig de la cort, atès que també exerceix algunes atribucions executives de l'organisme (Sales 2019: 37). És a petició seva que Ramon Tella se sotmet a un interrogatori —la transcripció del qual és el fragment més ben conservat de tot el registre— que permet conèixer la seva versió dels fets suara descrits («Incontinenti dictus Arnaldus de Castlario [...] voluit inquirere utrum dictorum [Ramon i Andreu] esset notum, et petiit quod dictus Raymundus [...] dicere veritatem»). Abans d'iniciar-lo, però, notem un formalisme procedimental que ens indica que el bifoli pertany a

---

nament administratiu d'una batllia de sac i de les atribucions com a centre gestor depenent d'una senyoria en època baixmedieval, com la de Rama, vegeu Pladevall (1969). Destaquem, tan solament, que al darrer terç del s. XIII es documenten conflictes als límits jurisdiccionals d'aquesta batllia, que era del domini directe de l'infermer del monestir de Santa Maria de Ripoll, vers les terres que eren del monestir de Sant Joan de les Abadesses (Pladevall 1969: 17).

un llibre de cort. Ens referim a la presència d'un jutge —el nom del qual no es fa constar— que accedeix a la petició d'Arnau i fa jurar al declarant que exposarà la veritat («et iudex monuit ipsum Raymundum ut iuraret dicere veritatem»). Arnau Castellar dona testimoni de la seva actuació com a oficial de la cort quan informa del seu desplaçament fins al mas Tella per verificar, probablement, la venda de l'esmentada ballesta, o quan hi torna a anar, acompanyat aquesta vegada per Arnau Torrent i per Udalguer com a testimonis, per realitzar una actuació que no podem descriure amb prou exactitud.²⁸

Cal que ens fixem, finalment, en un detall prou interessant des d'un punt de vista procedimental que consta a l'inici del f. 1r. Sembla que Ramon Tella diposita 20 sous melgoresos com a ferma de dret. D'aquesta manera, com ja hem exposat anteriorment en el cas tractat en el registre A, Ramon es compromet a complir els manaments de la cort en el procés a què se sotmet. La discussió del litigi, doncs, pot iniciar-se. Es fixa un dia per la vista judicial i s'indica que tindrà lloc a la Ral. Arnau Castellar, amb el seu advocat (el de la cort secular, s'entén), i el jutge es presenten, però pocs dels convocats hi compareixen.²⁹ S'acorda un altre dia per realitzar els interrogatoris, estalviant les molèsties d'aquell dia («et fuit dies alia assignata, salva fadiga dicte diei»). I el dia designat, les parts fan acte de presència i Arnau Castellar demana 50 diners en compensació de les molèsties (minuttes, s'entén) de l'anterior sessió, no celebrada («Ad quem diem partes comparuerunt, et Arnaldus de Castlar petiit fadigam predictae diei sibi adjudicari summam L denarios, inter expensas suas et advocati et iudicis»). I el jutge, tenint en consideració la queixa d'Arnau, condemna a Ramon Tella a pagar-li 20 diners en concepte de despeses per les molèsties ocasionades. A partir d'aquest punt, s'inicien les declaracions de Ramon Tella, Arnau

28. Al foli 2v, Stefano M. Cingolani i Anna Spa proposen «iuratus» per l'abreviatura «iur» a l'inici de les declaracions d'Arnau Torrent i d'Uldaguer. Som del parer, seguint Lluís Sales (2019: 43), de transcriure-la per «iuravit» perquè s'adiu més al procediment (la declaració d'un testimoni) que consta en aquesta part de l'acte que s'està jutjant.

29. No ens ha d'estranyar la presència d'un advocat i d'un expert en lleis assistint a un oficial de la cort (Sales 2019: 100).

Castellar, Andreu Carcassés, Arnau Torrent i Udalguer, que permeten construir, de forma hipotètica, la seqüència dels fets i els actes jutjats que hem descrit.

A part del contingut històric, la nostra anàlisi pot centrar-se en els aspectes gramaticals i lingüístics dels textos extraliteraris i extramusicals del Cançoner per situar-los de forma inequívoca dins el context de producció d'una cort senyorial. L'ús de la tercera persona en la formulació de les frases és un tret característic en gairebé totes les tipologies documentals que trobem en els llibres de cort;³⁰ no gensmenys, els escrivans van anotant uns fets procedimentals, ja siguin actes realitzats pels particulars que acudeixen a la cort o pels oficials en l'exercici dels seus càrrecs («firmavit Guillelmus Oliba [...]; respondit Guillelmus Oliba quod [...]; Arnaldus de Torrente iuravit dixit se vidit et audivit quod [...]). En canvi, en els protocols notariaus els interessats subscriuen els documents en primera persona (Sales 2019: 38). La incorporació literal de frases pronunciades pels encausats o interrogats en l'acte jurídic és també una característica específica dels llibres de cort («et dixerunt dicto Raymundo: “Ite vos viam vestram et recedatis”»), així com l'ús predominant del llatí en la redacció dels actes, exceptuant però, les expressions o interjeccions dels declarants, que són transcrites en català (Sales 2019: 38): «custodientes ipsum dicebant sibi: “O malastrug” [...]» [els vigilants del castell de Besora a Arnau Carcassés].

Malauradament, el bifoli no conté cap indicació cronològica. Per aproximar-nos al període de producció del document ens fixarem en els personatges que hi intervenen i així podrem establir una data probable de la seva redacció. De tots els individus que s'esmenten en els dos registres, només n'hem pogut localitzar dos, de forma segura, en altres documents conservats a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses. El primer és Arnau Torrent, un dels testimonis del registre B. Creiem que Arnau correspon a l'escrivà substituït de Ramon Gener, notari de Sant Joan de les Abadesses i de la Ral,³¹ que les regeix durant la segona

30. Les sentències poden estar redactades en primera persona o, en cas d'una transcripció, en tercera (Sales 2019: 64–65).

31. La notaria de la Ral va ser instituïda per l'abat Ramon de la Bisbal el 24 de juliol de 1248 (Ferrer 2009: núm. 326).

meitat del segle XIII.³² Sabem que Arnau subscriu amb aquesta condició en documents dels anys 1269, 1299 i 1302 (Ferrer 2009: núm. 292, 416 i 421) i que regenta la notaria pública de Sant Joan de les Abadesses fins a mitjan dècada dels anys vint del segle XIV.³³ L'altre, que correspon també al registre B, és Andreu Carcassés. L'any 1262, juntament amb Dolça, la seva esposa, venen a Oliver Palomeres, pel preu de 6 sous barcelonesos, un cens anual consistent en una gallina que reben dels estadants del mas Ginebrosa (Ferrer 2009: núm. 380). Andreu i Dolça reben aquesta gallina dels pagesos d'aquell mas en compensació per l'ús d'un molí situat al riu Pudent.³⁴

Aquestes informacions cronològiques situen la producció dels registres de cort que conté el bifoli del Cançoner a la segona meitat del segle XIII.³⁵ No hem pogut comparar la mà ni el traç escripturari d'aquests textos amb altres llibres de cort, que per aquestes dates no es conserven.³⁶ L'estudi de la producció notarial des dels inicis del seu funcionament —que, com hem indicat, corre paral·lela a la de la cort— podria delimitar una mica més aquesta datació. Tanmateix, en cas de poder-se datar i identificar la mà de l'escrivà que va registrar els processos de la cort, no hi hauria res que ens induís a atribuir-li, també, l'autoria de les melodies del Cançoner. En tot cas, simplement, o ell o el seu cercle d'ajudants serien els transmissors d'unes cançons que, mentre redactaven un

32. Del notari Ramon Gener, natural de Riudaura, es conserven tres protocols notariaus que abasten des de l'any 1271 fins al 1286. Tanmateix, sabem que el notari Gener, que va substituir en el càrrec a Pere Devesa, va començar el seu exercici a l'inici de la dècada dels anys seixanta del segle XIII i, probablement, va regentar les notaries fins al tombant d'aquest segle.

33. De moment no hem pogut establir la data d'inici de la seva regència com a notari públic. Caldria verificar la data inicial del seu primer llibre conegut, que és de l'any 1310 (Bosom & Galceran 1983: 265).

34. Tant el mas Ginabrosa com el riu o rec Pudent són topònims fàcilment localitzables a mig camí entre les poblacions de Sant Joan de les Abadesses i de Ripoll, al marge dret del riu Ter.

35. Aquesta proposta de datació dels registres de cort coincideix amb la que Larson (2006: 791) suggereix per a les quatre melodies del Cançoner.

36. El primer llibre de cort fins avui identificat i conservat a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses s'inicia l'any 1298; és en format foli, no pas en quart, com el bifoli en qüestió.

llibre de cort, van copiar entre els espais deixats sense escriptura.³⁷

➤ 6. Conclusions

El Cançoner de Sant Joan de les Abadesses és un document excepcional dins la història de la música perquè és l'únic exemple al nostre país del gènere literari trobadoresc en què les cançons inclouen simultàniament la lletra i la música per a ser interpretades. Per aquest motiu, el manuscrit que les conté ha estat objecte d'estudi des que va ser localitzat per Josep Masdeu, arxiver del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

De forma concisa, hem repassat alguns elements descriptius del manuscrit, tan sols els que ens han semblat oportuns d' aclarir, tot comparant els estudis coneguts fins a l'actualitat amb la nostra observació presencial i directa del document. A continuació, hem aprofundit en tres aspectes no tractats fins ara, que són una novetat en els estudis sobre el Cançoner i que, en definitiva, constitueixen la columna essencial de la nostra aportació.

En primer lloc, hem explicat les circumstàncies de la localització del bifoli que conté les quatre melodies que formen el Cançoner, determinades per la tasca duta a terme pel prevere Josep Masdeu des que exerceix d'arxiver del monestir de Sant Joan de les Abadesses a principis del segle XX, una feina que comença a donar fruits rellevants durant la segona dècada del segle. A partir de l'any 1913, l'impuls científic i econòmic que rep l'arxiver Masdeu des de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans és essencial per assolir uns objectius de qualitat quant a la classificació i a la descripció dels fons documentals conservats a l'arxiu monàstic santjoaní. Entre els anys 1915 i 1917, mentre treballa en la identificació i la descripció dels volums i llibres de la notaria pública de la vila, Masdeu localitza

37. Una part de l'estudi de Pär Larson (2006) se centra en la influència italiana en els ambients literaris occitans que es manifesta en una de les quatre melodies del Cançoner, concretament «Amor, mercè no sia!». Per a ell, la grafia i la morfologia del text demostren que va ser escrit per algú habituat a escriure en llatí i en occità, però no pas en italià. Així mateix, apunta que no es pot pas excloure la possibilitat que el transmissor de les cançons fos un músic de pas per la vila de Sant Joan de les Abadesses que va dictar unes melodies que formaven part del seu repertori o almenys conegudes per ell (Larson 2006: 798).

el bifoli en qüestió. En la nostra aportació hem mostrat que el document és un producte de la cort secular de l'abat del monestir. Per Josep Masdeu —que no feia cap distinció entre els uns i els altres llibres protocolitzats per notaris— els llibres notariais i els de la cort eren volums genèricament classificats com «de la cúria»: és així com els relaciona en els seus inventaris. Aquesta pràctica, que no distingeix la producció d'una i d'altra institució, es detecta encara avui en els instruments de descripció dels arxius notariais del nostre país (Sales 2019: 28). La manca de precisió de l'arxivística quant a l'adscripció orgànica d'aquests volums es justifica perquè els protocols notariais i els llibres de cort estan redactats per uns oficials —notaris i escrivans— que son càrrecs exercits sovint per una mateixa persona i, també, perquè el contingut dels actes produïts per ambdues institucions comparteixen el fet d'estar revestits de fe pública. Tanmateix, els llibres de cort presenten unes característiques específiques —sobretot funcionals, però també diplomàtiques i lingüístiques— que permet identificar-los per si mateixos i diferenciar-los dels estrictes esborranys, manuals i llibres notariais.

En segon lloc, hem intentat trobar alguna explicació al fet que, actualment, el Cançoner es conservi a la Biblioteca de Catalunya. No podem negar que la resposta de Maricarmen Gómez a la pregunta d'un dels assistents a la conferència que va impartir l'any 2013 és clau per demostrar que el manuscrit va ingressar-hi per mitjà d'Higini Anglès. Ara bé, som conscients que les paraules de l'estudiosa, si en lloc de ser oralment manifestades haguessin estat escrites, haurien estat diferents i tindrien un matís que suavitzaria la contundència d'alguns dels verbs amb què defineixen l'actuació —certament delictiva i maliciosa, si així es va produir— d'Anglès i d'Aramon a l'arxiu de Sant Joan. El que sí creiem haver demostrat és que Higini Anglès estava en possessió del bifoli amb les cançons trobadoresques quan, en incorporar-se professionalment a la Biblioteca de Catalunya a partir de l'any 1944, el seu fons documental personal i el pòsit de les seves recerques es van incorporar als fons custodiats per aquesta institució. Josep Masdeu, assassinat el setembre de 1936, no va pas poder-ne fer cap reclamació o queixa.

I, finalment, en tercer lloc, ens hem centrat en

l'anàlisi del contingut dels dos registres de cort que hem identificat amb les lletres A i B. Per fer-ho, ens hem servit de la transcripció publicada per Stefano Maria Cingolani i Anna Spa. Això no obstant, hem repassat, per mitjà de les reproduccions disponibles i del document original, alguns fragments dels textos per corroborar les llacunes de la transcripció publicada i per intentar identificar alguns dels mots no transcrits o que creiem que podien tenir un significat alternatiu. Necessàriament, ens ha calgut contextualitzar els dos registres treballats dins la institució judicial que els va redactar. Tot i ser fragmentaris —en especial el que hem denominat registre B— i de no disposar de la resta del volum de què, a l'origen, devien formar part, es conserven traces prou evidents per poder-los identificar com a actes de la cort secular de l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

La tipologia documental del registre A és un clam presentat a la cort per Guillem Oliba contra el seu cunyat Guillem Agustí (Sales 2019: 45), a qui li reclama diversos béns pendents de liquidar després d'haver contret matrimoni amb Berenguera, germana de Guillem. La controvèrsia se situa a l'entorn d'uns masos ubicats vora el riu Freser a la part meridional de la Vall de Ribes, la qual cosa és un signe inequívoc de la potestat territorial de la jurisdicció de la cort secular de l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses que s'exercia, per tant, per igual i arreu del seu domini. És un exemple clar de la utilitat de les corts locals per tal de resoldre els conflictes entre particulars motivats per deutes pendents de liquidar o per l'incompliment de les obligacions i compromisos contrets en la redacció dels contractes, conflictes que, en aquest cas, es veuen agreujats per probables desavinences entre familiars (Sales 2019: 34 i 45).

La tipologia documental del registre B és més complexa d'establir. És clar que el podem classificar com a procés contenciós inquisitiu (Sales 2019: 57) perquè és evident que l'oficial de la cort, Arnau Castellar, degudament assessorat, duu a terme una investigació, una *inquisitio*, i és qui ordena i dirigeix uns interrogatoris per tal d'esbrinar uns fets ocorreguts que van privar de llibertat almenys un dels encausats, Andreu Carcassés. En la instrucció del procés hi manquen més actes judicials, com a mínim la corresponent sen-

tència. Probablement el procés sencer contenia més declaracions i interrogatoris de testimonis, potser també alguna estimació econòmica (Sales 2019: 57) sobre el valor de la ballesta que Ramon Tella i Andreu Carcassés van a buscar a Sant Fel·liu de Torelló. Amb el text de què disposem, que és summament fragmentari i esvanit, només hem pogut plantejar una hipòtesi per determinar la causa concreta que motiva el litigi.

Ambdues causes judicials ens informen d'algun detall interessant quant al procediment seguit en els respectius contenciosos. En el registre A, la presència de fiadors que avalen les dues parts a l'inici de la vista proporciona seguretat jurídica quant a l'efectivitat del compliment del dictamen que se sancionarà. En el B, la multa imposada a Ramon Tella de 20 sous per la seva incompareixença a la primera convocatòria de la vista oral celebrada a la població de la Ral compensa les despeses i les molèsties causades als oficials de la cort (el saig, l'advocat i el jutge) amb motiu de la suspensió d'aquella.

Per acabar, hem esmentat breument alguna de les característiques gramaticals i lingüístiques que contenen els redactats dels llibres de cort i hem proposat un interval cronològic de producció del document a partir de les referències conegudes fins ara d'alguns dels personatges que intervenen en els dos processos.

◀ Bibliografia citada

- ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim; FERRER I GODOY, Joan, 1995: *Sant Joan de les Abadesses*, Girona, Diputació de Girona.
- ANGLÈS, Higiní, 1935: *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BOND, Gerald A., 1985: «The Last Unpublished Troubadour Songs», *Speculum*, 60/4, 827–849. Reimprès i traduït al català a *Capçalera. Revista de divulgació històrica i cultural*, 1 (gener 1999), 66–94.
- BOSOM I ISERN, Sebastià; GALCERAN I VIGUÉ, Salvador, 1983: *Catàleg de protocols de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Noguera.
- BRUGUÉS, Irene; BOADA, Coloma; COSTA, Xavier (eds.), 2019: *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887–1017)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COSTA I PRIVAT, Perfecte; SANTANACH I LLAGOSTERA, Dolors, 1996: *La pagesia a Sant Joan de les Abadesses, des de la repoblació de la vall fins als nostres dies*, Girona, Palahí Arts Gràfiques.

- CRISPÍ, Marta; MONTRAVETA, Míriam (eds.), 2012: *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses, Junta del Monestir.
- ESTEVE I CUBÍ, Josep, 2007: *Josep Esteve escrits*, ed. Ramon Cotrina, Sant Joan de les Abadesses, Junta del Monestir.
- FERRER I GODOY, Joan, 2009: *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995–1273)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- FERRER I GODOY, Joan, 2014: *El Palau de l'Abadia de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses, Ajuntament.
- GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen, 2013: «L'aventura d'un joglar a Sant Joan de les Abadesses, a mitjans del segle XIII», conferència presentada a *Obertura de la 18a edició del Cicle de Representacions del Comte Arnau. Sant Joan de les Abadesses. Palau de l'Abadia, 4 de juliol de 2013*, enregistrament sonor en mp3, durada 1:43:53 (Arxiu de La Veu de Sant Joan, emissora municipal).
- GROS I PUJOL, Miquel dels S., 1974: «L'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses: notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995–1115», *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català*, Abadia de Poblet, vol. II, 87–128.
- JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, 1976: *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses, Junta del Monestir.
- LANNUTTI, Maria Sofia, 2012: «L'ultimo canto: musica e poesia nella lirica catalana del medioevo (con una nuova edizione del *Cançoneret* di Sant Joan de les Abadesses)», *Romance Philology*, 66/2, 309–363.
- LARSON, Pär, 2006: «Ço es amors e altre possibili tracce italiane in poesia occitanica del secolo XIII», *Studi di Filologia romanza offerti a Valeria Bertolucci Pizzorusso*, eds. P. G. Beltrami, M. G. Capusso, F. Cigni i S. Vatteroni, Pisa, Pacini Editore, vol. 1, 777–803.
- MASDEU I COSTA, Josep, 1926: *Sant Joan de les Abadesses: resum històric*, Vic, Tipografia Balmesiana.
- PARASSOLS I PI, Pau, 1894: *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria el Santísimo Misterio*, Vic, Tipografia Católica San José.
- PLADEVALL I FONT, Antoni, 1969: *El casal de Rama a la vall de Ripoll*, Barcelona, Editorial Montblanc-Martín.
- RIQUER, Isabel de; amb la col·laboració de GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen, 2003: *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses. Estudio y edición filológica y musical*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni; MIRET I SANS, Joaquim, 1915: «Memòria presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'excel·lentíssima Diputació de Barcelona, sobre la conservació i catalogació d'arxius i biblioteques d'interès històric», *Anuari MCMXIII–XIV. Any V, part II*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, xxii–xxvii.
- SALES I FAVÀ, Lluís, 2019: *La jurisdicció a Sabadell a la Baixa Edat Mitjana: edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401–1404)*, Girona, Associació d'Història Rural-Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona-Documenta Universitària.